

СУСПІЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ: ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті викладаються результати емпіричних соціологічних досліджень, спрямованих на визначення рівня впливу соціально-гуманітарної освіти на процес демократизації українського суспільства. Наводяться практичні рекомендації щодо підвищення суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти в сучасній Україні.

Ключові слова: соціально-гуманітарна освіта, демократизація українського суспільства, суспільна ефективність освіти.

В статье излагаются результаты эмпирических социологических исследований, направленных на определение уровня влияния социально-гуманитарного образования на процесс демократизации украинского общества. Даются практические рекомендации по повышению общественной эффективности социально-гуманитарного образования в современной Украине.

Ключевые слова: социально-гуманитарное образование, демократизация украинского общества, общественная эффективность образования.

Results of the empirical sociological research are considered in the article. A relation between the effectiveness of liberal education and the democratization of Ukrainian society has been established.

Key words: liberal education, democratization of Ukrainian society, social effectiveness of education.

Постановка проблеми. Соціально-гуманітарна освіта – це специфічний соціальний інститут, підсистема системи освіти України. Соціально-гуманітарна освіта спрямована на засвоєння тими, хто навчається, систематизованих знань стосовно людини, її суспільного буття, свідомості, а також пов'язаних з цими знаннями умінь і навичок. Соціально-гуманітарна освіта існує у нерозривній єдності з іншими сферами суспільного життя, впливає на них і сама перебуває під їх впливом. Враховуючи трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, актуальним є вивчення соціально-гуманітарної освіти в межах теорії суспільної ефективності освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Спеціальна соціологічна теорія ефективності освіти була створена на початку 1990-х років радянськими вченими Л. Ф. Колесніковим, В. Н. Турченко та Л. Г. Борисовою [3]. В їх монографії «Ефективність освіти», виданий у Москві в 1991 році, визначено сутність даної характеристики освіти, пояснено її окремі аспекти: педагогічну ефективність діяльності вчителів, навчально-виховних закладів, ефективність

використовуваних педагогічних методів, організаційних форм, технічних засобів, цілісних навчально-виховних систем. Питання ефективності освіти досліджувалися також такими науковцями, як Є. Бодрова [1], В. І. Горбань [2], Є. В. Моргорська [4], Л. Я. Осипова [5], Р. М. Петрунева [6], С. Ю. Ципко [7] та ін. Але досі не приділялося значної уваги науковій розробці демократизаційного аспекту суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти в сучасній Україні.

Метою даної розвідки стало визначення суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти в сучасній Україні (в демократизаційному аспекті) та шляхів її підвищення. Для досягнення мети в 2009-2010 роках було проведено серію емпіричних соціологічних досліджень: загально-українське експертне опитування, анкетне опитування і фокусоване групове інтерв'ю серед активістів учнівського та студентського самоврядування.

Основою дослідження став метод експертних оцінок. Експертам пропонувалися стандартні бланки, в яких вони висловлювали свою думку за низкою питань. Необхідно зазначити, що питання анкети були трьох видів: закриті, напівзакриті та

відкриті. На деякі закриті питання можна було дати декілька варіантів відповідей одночасно. Структура анкети відповідала задачам даного дослідження і містила в собі 33 питання. В ній порушувалися такі проблеми, як здатність соціально-гуманітарної освіти суттєво впливати на процес демократизації суспільства, рівень ефективності вітчизняної соціально-гуманітарної освіти як фактора демократизації суспільства, напрям сучасних змін у сфері соціально-гуманітарної освіти в Україні, роль різноманітних факторів у підвищенні суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти в Україні. Крім того, анкета містила в собі «паспортичку», в якій з'ясовувалися дані про експерта: основна та додаткова освіта, місце роботи, посада, науковий ступінь та наукове звання, сфера наукових інтересів, вік, стать.

Виклад основного матеріалу. Для формування цілісного уявлення про стан соціально-гуманітарної освіти в Україні необхідно було вивчити думку спеціалістів, які представляють різні регіони країни. Для цього до участі в опитуванні було запрошено 50 експертів, які представляють усі регіони України. Розподіл респондентів по регіонах: західний регіон – 24 %, східний регіон – 24 %, центральний регіон – 22 %, південний регіон – 30 %.

Система соціально-гуманітарної освіти складається з багатьох рівнів та елементів. Але найбільш інформованими, на нашу думку, є працівники вищих навчальних закладів. Працюючи в мережі професійної освіти, вони водночас мають уявлення і про рівень соціально-гуманітарної підготовки випускників загальноосвітніх шкіл (абітурієнтів та першокурсників). Серед відібраних нами експертів 68 % працюють у державних ВНЗ, 16 % – у недержавних ВНЗ. У той же час для нас була важливою і думка працівників державних і недержавних середніх загальноосвітніх навчальних закладів; їх доля у вибірці склала 16 %. На те, з яких саме освітніх установ було відібрано експертів, вплинула також доступність інформації про ці заклади та їх працівників у мережі Інтернет.

До вибірки увійшли чотири основних групи експертів. У першу частину вибірки (32 %) увійшли керівники та заступники керівників навчальних закладів (як вищих, так і середніх) соціально-гуманітарного профілю: університетів, інститутів, коледжів, ліцеїв, шкіл. Другу групу респондентів (18 %) представляють декани соціальних та гуманітарних факультетів ВНЗ. Третю групу (24 %) – завідувачі кафедр соціальних та гуманітарних дисциплін у ВНЗ. Четверту групу (24 %) – професори та доценти кафедр соціальних і гуманітарних дисциплін у ВНЗ. Отже, здійснювалось опитування респондентів, що представляють групи, які через свої посадові обов'язки мають найбільш повну інформацію про стан соціально-гуманітарної освіти в сучасній Україні.

Професійна освіта, одержана людиною, є важливим фактором у становленні її професійної кар'єри. Адже освіта впливає на формування

світогляду людини, її цінностей, установок та життєвих пріоритетів. Тому для нас важливою була інформація про те, яка освіта стала базовою для експертів. У більшій частині опитаних експертів базовою є університетська освіта в її класичному варіанті (48 %). Далі слідує категорія випускників педагогічних ВНЗ і гуманітарних ВНЗ (відповідно 34 % і 8 %). Найменша кількість експертів одержала базову вищу освіту в технічних ВНЗ (6 %).

Зважаючи на те, що не всі респонденти мають базову соціально-гуманітарну освіту, в ході опитування з'ясовувалося, яку додаткову соціально-гуманітарну підготовку вони одержали. Респондентам пропонувалося закрите запитання, в якому можна було одночасно дати декілька відповідей. Усі респонденти в ході своєї професійної кар'єри зверталися до додаткової соціально-гуманітарної освіти, причому деякі – неодноразово. 70 % респондентів закінчили аспірантуру за соціально-гуманітарними спеціальностями, а 16 % – докторантуру. Іншим важливим джерелом соціально-гуманітарних знань для експертів стали курси підвищення кваліфікації (56 %), стажування на кафедрах соціально-гуманітарних дисциплін базових ВНЗ країни (46 %). Менша кількість експертів брала участь у міжнародних програмах додаткової освіти, стажування за кордоном (22 %), закінчила комерційні курси, школи, семінари (22 %), спеціальні програми у ВНЗ або другу вищу освіту (14 %), університети (інститути) марксизму-ленінізму, ВЛКСМ (12 %).

Окрім місця роботи та посади, компетентність відібраних нами експертів підтверджується їх науковим статусом: 58 % експертів є кандидатами наук, 24 % – докторами наук, і лише 18 % не мають наукового ступеня (переважно це працівники середніх навчальних закладів). Серед опитаних експертів 52 % мають вчене звання доцента, 24 % – професора, 24 % – не мають вченого звання.

В опитуванні взяли участь респонденти від 28 до 69 років (середній вік – 50,08 років). Якщо об'єднати опитаних у три вікові групи, то до вибірки увійшли 18 % осіб віком до 40 років, 68 % осіб віком від 40 до 60 років і 14 % осіб старше 60 років. Серед опитаних експертів 44 % – чоловіки, 56 % – жінки.

Звернемося до відповідей респондентів на блок питань, які стосуються проблеми впливу соціально-гуманітарної освіти на процес демократизації суспільства. По-перше, експертів просили висловити свою думку щодо того, чи здатна соціально-гуманітарна освіта суттєво вплинути на процес демократизації суспільства. Більша частина респондентів (92 %) вважає, що соціально-гуманітарна освіта здатна суттєво вплинути на процес демократизації суспільства, 8 % респондентів не впевнені в цьому, і жоден експерт не відповів, що соціально-гуманітарна освіта не здатна суттєво вплинути на процес демократизації суспільства.

Тепер звернемося до відповідей респондентів на питання про те, чи вважають вони ефективною соціально-гуманітарну освіту як фактор демокра-

тизації суспільства в сучасній Україні (рис. 1). Як бачимо, на думку відносно більшої частини експертів, існуюча система соціально-гуманітарної освіти в Україні скоріше неефективна, ніж ефективна

(48 %). 32 % опитаних вважають, що ця система скоріше ефективна, ніж неефективна, 12 % – що вона ефективна, і лише 4 % – неефективна.

Рис. 1. Ступінь ефективності соціально-гуманітарної освіти як фактора демократизації суспільства в сучасній Україні (%)

Така оцінка підтверджується також думкою делегатів II Всеукраїнської студентської наукової конференції «Теорія і практика виховання лідерських якостей особистості в системі студентських самоврядних організацій», яка відбулася 23-25 квітня 2010 року в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Учасникам конференції, які представляли студентські самоврядні організації з 18 міст України, було задане питання: «Чи достатньо було тих знань, які Ви одержали в школі, для формування Вашої громадянської позиції?» Половина опитаних респондентів (50 %) вважає, що їм було недостатньо таких знань, і лише 34,1 % – що достатньо.

Експертів просили оцінити сучасні зміни у системі соціально-гуманітарної освіти в Україні. Питання було сформульовано так: «Як Ви оцінюєте сучасні зміни у сфері соціально-гуманітарної освіти в Україні? Чи покращують вони здатність соціально-гуманітарної освіти впливати на розвиток демократії?» Більшість опитаних експертів (58 %) сходиться у думці, що зміни на краще у сфері соціально-гуманітарної освіти відбуваються. При цьому лише 8 % респондентів відмічають їх значущість, тоді як 50 % вважають, що вони недостатньо значущі. Відсутність будь-яких змін зазначили 18 %, а 22 % експертів вважають, що становище змінюється на гірше.

Нарешті, експертів просили висловити свою думку щодо того, що могло б сприяти підвищенню ефективності соціально-гуманітарної освіти в Україні (в контексті демократизації суспільства). В анкеті експерта у вигляді таблиці було зазначено 16 факторів, навпроти кожного з яких потрібно було відмітити його роль (ніяка, мала, середня, велика)

в підвищенні суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти. Опишемо результати відповідно до порядку факторів, запропонованого в анкеті.

Експерти в цілому відводять велику роль підтримці Міністерства освіти як фактора, що впливає на підвищення ефективності соціально-гуманітарної освіти в контексті демократизації українського суспільства. 60 % експертів вказали, що ця роль велика, 18 % – середня, 20 % – мала, і лише 2 % опитаних вважають, що цей фактор не відіграє ніякої ролі.

Ще більш високу оцінку експерти дали такому фактору, як затвердження державного стандарту з основних соціально-гуманітарних дисциплін, який відповідав би вимогам демократичного суспільства. 66 % експертів вказали, що його роль велика, 18 % – середня, 14 % – мала, і лише 2 % – що він не відіграє ніякої ролі.

На думку 48 % експертів, упровадження кращої системи контролю соціально-гуманітарних знань випускників навчальних закладів здатне середньо вплинути на підвищення здатності соціально-гуманітарної освіти стимулювати демократичні відносини. 10 % експертів вважають, що роль цього фактора велика, 32 % – мала, 6 % – що він не відіграє ніякої ролі.

Більшість експертів (54 %) дала середню оцінку значення такого фактора, як більша демократизація навчального процесу через відповідні методи – дискусії, стосунки вчителів та учнів, викладачів і студентів. 36 % опитаних вважають, що цей фактор відіграє велику роль, 6 % – малу, 2 % – що він не відіграє ніякої ролі.

Серед опитаних експертів 38 % вважають, що введення навчального курсу з основ демократії

відіграє велику роль у підвищенні здатності соціально-гуманітарної освіти впливати на розвиток демократії. Середню роль цього фактора відмітили 34 % респондентів, малу – 20 %, а 6 % зазначили, що цей фактор не спричинить ніякого впливу.

Слід додати, що про роль упровадження навчального курсу «Основи демократії» у формуванні соціальної активності молоді нами було також запитано делегатів II Всеукраїнської студентської наукової конференції «Теорія і

практика виховання лідерських якостей особистості в системі студентських самоврядних організацій». Більша частина делегатів (43,2 %) вважає, що впровадження цього навчального курсу відіграє середню роль у підвищенні соціальної активності молоді. Порівняння відповідей експертів і делегатів конференції наведено на малюнку 2. Як бачимо, експерти навіть вище, ніж делегати конференції, оцінили роль уведення цього курсу в активізації демократичних відносин в Україні.

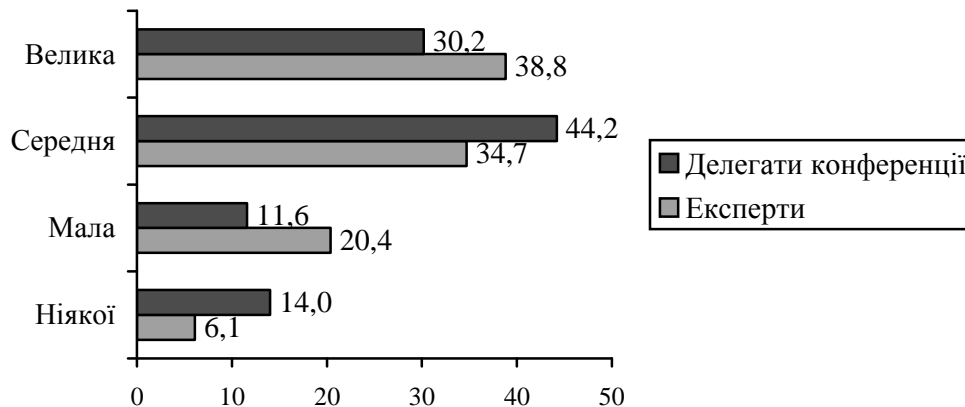

Рис. 2. Роль уведення навчального курсу «Основи демократії» в інтенсифікації демократичних відносин у суспільстві (%)

Учасники фокусованого групового інтерв'ю, яке було проведено нами серед активістів учнівського і студентського самоврядування м. Миколаєва і області, підкреслили також важливість уведення такого навчального курсу, як «Менеджмент», і особливо розділу про тайм-менеджмент. Адже часто для участі в громадському житті молодій людині треба вміти розпоряджатися своїм часом, більшість якого витрачається на здобуття загальної і професійної освіти.

Експертами високо оцінюється роль поєднання соціально-гуманітарної освіти з вихованням моральних якостей та громадянських чеснот випускників, на що вказали 50 % опитаних. 32 % опитаних вважають цю роль середньою, 16 % – малою, і жоден експерт не зазначив, що даний фактор не відіграє ніякої ролі в підвищенні здатності соціально-гуманітарної освіти позитивно впливати на розвиток демократії.

Що стосується такого фактора, як впровадження моніторингу стану соціально-гуманітарної освіти в навчальних закладах, то 40 % експертів вважають його роль середньою, 30 % – малою, 18 % – великою, а 10 % експертів вважають, що він не відіграє ніякої ролі.

Активізація учнівського і студентського самоврядування через надання цим органам більших повноважень у використанні матеріальних і грошових ресурсів, як вважають 54 % опитаних, відіграє середню роль у підвищенні суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти. 36 %

вважають, що цей фактор відіграє велику роль, 6 % – малу, а 2 % вказали, що цей фактор не відіграє ніякої ролі.

Що стосується такого фактора, як підтримка соціально-гуманітарної освіти (в тому числі позашкільної) місцевою адміністрацією, то 40 % експертів відмітили його високу роль у підвищенні демократизаційного потенціалу соціально-гуманітарної освіти. 36 % респондентів вважають, що він відіграє середню роль, 18 % – малу, 4 % – що він не відіграє ніякої ролі.

А от створення управлінських структур, відповідальних за ефективність соціально-гуманітарної освіти, відіграє велику роль лише на думку 2 % експертів, 22 % вважають, що його роль середня, 52 % – що мала, і 24 % – що цей фактор не відіграє ніякої ролі у покращенні здатності соціально-гуманітарної освіти впливати на розвиток демократії в Україні.

Експертами дуже високо оцінюється роль підготовки більш компетентних кадрів для системи соціально-гуманітарної освіти як фактора підвищення ефективності соціально-гуманітарної освіти в Україні (в контексті демократизації суспільства). 74 % експертів вважають, що його роль велика, 14 % – середня, лише 6 % зазначили, що, мабуть, ця роль буде малою, і 2 % – що він не відіграє жодної ролі.

Частіше за все, ступінь впливу такого фактора, як вивчення політології, соціології, психології в межах середньої освіти, на підвищення ефективності

соціально-гуманітарної освіти в умовах демократизації суспільства оцінюється респондентами як середня (48 %). Високу оцінку цьому фактору дали 10 % експертів, 30 % – низьку, і 8 % зазначили, що він не відіграє ніякої ролі.

Більш висока оцінка була дана експертами такому фактору, як реальна (а не номінальна) інтеграція до європейського освітнього простору. 52 % опитаних вважають роль цього фактора великою, 32 % – середньою, 10 % – малою, і 6 % експертів вважає, що ця роль ніяка.

Ще більш високо оцінюється роль створення державної програми розвитку соціально-гуманітарної освіти (всіх видів і рівнів) як важливої складової демократизації суспільства. Велику роль цього фактора відмітили 72,7 % експертів, 13,6 % вважають його роль середньою, і лише 6,8 % – малою.

Підвищення рівня забезпеченості навчальних закладів Інтернетом та іншими технічними засобами, на думку 40 % експертів, відіграє велику роль у підвищенні демократизаційного потенціалу соціально-гуманітарної освіти. 36 % вважають, що цей фактор відіграє середню роль, 18 % – малу, 6 % – ніяку.

Більш високу оцінку експерти дали такому фактору, як поширення соціально-гуманітарних знань за допомогою засобів масової інформації. Велику роль цього фактора відмітили 46 % експертів, середню – 32 %, малу – 20 %, ніяку – 2 %.

У процесі обробки результатів експертного опитування були також враховані середні арифметичні оцінок, які респонденти дали різним факторам, що можуть сприяти підвищенню суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти (в демократизаційному аспекті). Зазначимо, що в анкеті мінімальна оцінка (1 бал) відповідала значенню «ніяка роль», а максимальна (4 бали) – «велика роль». Середню оцінку насамперед одержали такі фактори, як підготовка більш

компетентних кадрів для системи соціально-гуманітарної освіти (3,67), створення державної програми розвитку соціально-гуманітарної освіти (всіх видів і рівнів) як важливої складової демократизації суспільства (3,55) і затвердження державного стандарту з основних соціально-гуманітарних дисциплін, який відповідав би вимогам демократичного суспільства (3,48). Низьку середню оцінку насамперед одержав такий фактор, як створення управлінських структур, відповідальних за ефективність соціально-гуманітарної освіти (2,02).

Висновки. Отже, опитування експертів – спеціалістів у сфері соціально-гуманітарної освіти, а також інші емпіричні дослідження показали, що соціально-гуманітарна освіта в сучасній Україні скоріше неефективна, ніж ефективна, у плані сприяння демократизації суспільства. Але позитивні зміни відбуваються, хоча й недостатньо значущі. Головна роль у підвищенні суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти в Україні (в аспекті сприяння демократизації суспільства) належить наступним факторам: 1) підготовці більш компетентних кадрів для системи соціально-гуманітарної освіти; 2) створенню державної програми розвитку соціально-гуманітарної освіти (всіх видів і рівнів) як важливої складової демократизації суспільства; 3) затвердженню державного стандарту з основних соціально-гуманітарних дисциплін, який відповідав би вимогам демократичного суспільства. Важлива роль належить також викладанню таких навчальних курсів, як «Основи демократії» (в якому обов'язково повинні бути висвітлені питання учнівського і студентського самоврядування) та «Менеджмент» (з обов'язковим включенням модуля про тайм-менеджмент). Одним зі шляхів подальших наукових розвідок з теми суспільної ефективності соціально-гуманітарної освіти може стати експериментальна перевірка запропонованих практичних рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрова Е. Определяющий фактор повышения эффективности гуманитарной подготовки в высшей школе – профессиональная ориентация / Елена Бодрова // Власть. – 2008. – № 6. – С. 55–59.
2. Горбань В. І. Державотворча роль соціально-гуманітарних дисциплін у технічному університеті / В. І. Горбань, Н. К. Кочерга // Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови : матеріали Всеукр. наради зав. каф. соціал.-гуманіт. дисциплін / М-во освіти України. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2 / [редкол. : В. П. Андрущенко (відп. ред.) та ін.]. – С. 126–129.
3. Колесников Л. Ф. Эффективность образования / Л. Ф. Колесников, В. Н. Турченко, Л. Г. Борисова. – М. : Педагогика. 1991. – 272 с.
4. Моргорская Е. В. Гуманитарное образование: целеполагание, содержание, назначение (на примере курса литературы) / Е. В. Моргорская // Стандарты и мониторинг в образовании : научно-информационный журнал. – 2007. – № 3. – С. 13–19.
5. Осипова Л. Я. Философско-педагогические основы прогнозирования социальной эффективности образования : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования [Электронный ресурс] / Л. Я. Осипова. – Ульяновск – 2009. – Режим доступа : http://dibase.ru/article/06072009_osipovalya/1.
6. Петрунева Р. М. Социально-гуманитарные дисциплины и социальная компетентность современного инженера / Петрусева Р. М., Дулина Н. В., Воронков Д. В. // Образоват. технологии. – 2005. – № 3. – С. 37–48.
7. Ципко С. Ю. Гуманітарні знання як фактор становлення демократичної політичної культури студентської молоді / С. Ю. Ципко // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. – 1999. – № 2 (9). – С. 68–74.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Мейжис І. А., д.пед.н., професор.

© Рожанська Н. В., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 08.12.2010 р.